

Dames en heren,

Toen aan de Duitsers en Oostenrijkers onmiddellijk na de oorlog werd gevraagd waarom ze zo weinig hadden gedaan om het nazisme te bestrijden en de vervolging van de Joden in hun land aan te klagen, zeiden de meesten onder hen ‘Wir habes es nicht gewusst’ of vrij vertaald ‘We wisten niet dat het nazisme zo erg was en ook niet dat ze de Joden hebben gediscrimineerd, opgepakt en vermoord’. Uit tal van wetenschappelijk onderzoek is gebleken dat die uitspraak niet strookt met de waarheid. Vanaf de eerste weken nadat Hitler eind januari 1933 aan de macht was gekomen, zagen en wisten de Duitsers, en later na de Anschluss van Oostenrijk bij het Derde Rijk ook de Oostenrijkers, welke criminele handelingen de nazi’s stelden en wat er met hun Joodse medeburgers gaande was.

Laat mij een weliswaar onvolledig overzicht geven van enkele feiten waaruit onweerlegbaar blijkt dat de inwoners van het Derde Rijk wél wisten wat Hitler en zijn medestanders deden. Op 22 maart 1933 hield Heinrich Himmler een publieke persconferentie waarin hij de oprichting van het concentratiekamp van Dachau aankondigde. In de daaropvolgende maanden en jaren werden nog meer van dergelijke kampen in gebruik genomen: Oranienburg vlak bij Berlijn in 1933, Papenburg in 1933, Sachsenhausen in 1936, Buchenwald in 1937, Flossenbürg in 1938 en Ravensbrück in 1939, stuk voor stuk concentratiekampen die nog voor de oorlog in bedrijf waren, waarvan de lokale bevolking kennis had en waarover in de pers werd bericht. In deze kampen kwamen eerst vooral politieke tegenstanders terecht. In de loop der tijd werd de bevolking van het kamp meer divers, het kamp vulde zich met Roma, homoseksuelen, misdadigers, verzetsstrijders en vooral Joden. Over deze kampen werd uitvoerig verslag gemaakt in de Duitse dag- en weekbladen met foto’s.

Op 23 maart 1933 werd de zogenaamde machtigingswet in het Duitse parlement goedgekeurd. Hitler vroeg om hem te machtigen om voortaan zonder enige controle te kunnen beslissen waarmee hij wetten kon goedkeuren die afweken van de grondwet. In feite vroeg hij aan het parlement dat het zichzelf buiten werking zou stellen zodat hij zijn gang kon gaan. In de wet stond trouwens letterlijk dat de door de kanselier uitgevaardigde en door het kabinet aangenomen wetten ‘mochten afwijken van de grondwet’. Alle communistische en een aantal sociaal-democratische vertegenwoordigers waren op dat ogenblik reeds gevlucht, ondergedoken, opgepakt of vermoord. Van de aanwezigen stemden 441 afgevaardigden van

de Rijksdag ‘voor’ en 94 afgevaardigden ‘tegen’ de machtigingswet die van Duitsland een dictatuur maakte. De enige partij die daadwerkelijk verzet bood was de SPD onder leiding van Otto Wels, die een opmerkelijke en moedige toespraak hield ter verdediging van de democratie die eindigde met de woorden ‘*Wir sind wehrlos aber nicht ehrlos.*’ Over deze gebeurtenis werd in alle kranten ruim aandacht besteed.

Op 1 april 1933 was er een grootschalige boycot tegen Joodse winkels waarbij SA-mannen voor de deuren gingen postvatten om de mensen te verhinderen binnen te gaan. Deze boycot is niet volledig gelukt. Hier en daar rees er protest, maar er bestaat geen twijfel over dat de grote meerderheid van de Duitsers ervan wist en dat velen onder hen deze actie van de nazi’s goedkeurden. Op 7 april 1933, werd de wet *Wiederherstellung der Berufsbeamten* (‘Wet op het herstel der beroepsambtenaren’) goedgekeurd, waardoor de Joden uit overheidsdiensten werden geweerd. Enkele dagen later keurde men wetten goed om de Joden uit alle juridische en medische functies te weren en het aantal Joodse schoolkinderen per school wettelijk te beperken. Op 29 april 1933 werd in de Duitse pers een zwarte lijst gepubliceerd van auteurs wiens boeken uit openbare bibliotheken dienden te worden verwijderd. Op 10 mei 1933 werden in Berlijn en andere Duitse steden boeken van communistische, joodse en andere door de nationaal-socialisten niet welgevallige schrijvers openbaar verbrand.

Ook de kerken, zowel de protestantse als de katholieke, verleenden intussen hun steun aan het criminele regime. Op 5 mei 1933 verspreidde het Beierse episcopaat een herderlijke brief waarin het de gelovigen aanzette tot steun aan het nazi-regime en zijn programma van ‘geestelijke, morele en economische vernieuwing’. Tijdens de grote jaarlijkse *Katholikentag* van 25 juni 1933, die door 45.000 gelovigen in het Grünewald Stadion in Berlijn werden bijgewoond, liepen SA-mannen met vaandels en hakenkruisvlaggen voorop. Op 10 juli 1933 zond Joseph Vogt, de bisschop van Aken, een telegram met gelukwensen naar Hitler waarin hij zijn steun betuigde aan de opbouw van het nieuwe *Reich*. Op 20 juli 1933 sloten de katholieke Kerk en nazi-Duitsland een concordaat. De nazipers pakte er onmiddellijk groot mee uit, want dit akkoord betekende een belangrijke internationale diplomatieke overwinning voor het nazi-regime en was voor talloze Duitse katholieken een geruststelling over het gevoerde beleid. Kardinaal Bertram stuurde als voorzitter van de bisschoppenconferentie van Fulda op 22 juli 1933 een dankbrief aan de *Führer*. Daarin schreef hij dat de Kerk bereidwillig zou samenwerken met het regime. De ratificatie van het concordaat werd op 10 september 1933 gevierd met een dankdienst in de Sint-Hedwigskathedraal in Berlijn. Een SA-

afdeling woonde de mis bij, met muziekkorps en al. Nazivlaggen en katholieke banieren hingen naast elkaar.

Honderdduizenden Duitsers hadden Hitler intussen ook persoonlijk gezien op een van de vele massabijeenkomsten van de nationaal-socialisten waarop hij zijn antisemitisme de vrije loop gaf. Dat was onder meer het geval op de jaarlijkse partijbijeenkomsten in Neurenberg. Miljoenen Duitsers lazen bladen zoals de *Völkischer Beobachter* en *Der Stürmer*, waarin de Joden steevast werden afgeschilderd als verderfelijk en moorddadig. In alle Duitse steden en gemeenten stonden zogenaamde *Stürmerkästen*, een soort muurkrant achter glas waarin de voorpagina van het blad, ophitsende teksten en cartoons tegen de Joden werden opgehangen. Miljoenen Duitsers luisterden naar de radio en hoorden de toespraken van Joseph Goebbels en Adolf Hitler waarin de Joden en de communisten, die vaak aan elkaar gelijk werden gesteld, steevast werden afgeschilderd als de ondergravers van het belang van de Duitse natie en het eigen volk. In steeds meer steden en gemeenten verschenen bordjes met de tekst '*Die Juden sind unser Unglück*', '*Juda Verrecke*' en '*Juden sind hier unerwünscht*'. Op banken in openbare parken waren ijzeren bordjes bevestigd met de tekst '*Nicht für Juden*'.

Dat het nazi-regime ronduit een crimineel beleid voerde, ervoeren de Duitsers nog meer toen Hitler zijn rivaal Ernst Röhm op 30 juni 1934 samen met andere SA-leiders, politieke tegenstanders zoals Erich Klausener en Edgar Jung, en twee gerespecteerde generaals, Ferdinand von Bredow en de voormalige rijkskanselier Kurt von Schleicher, liet vermoorden. Slechts heel weinigen durfden ertegen te protesteren. Integendeel, De bisschoppen van Beieren, waar het overgrote deel van de bevolking praktiserend katholiek was, riepen de gelovigen op tot gehoorzaamheid aan het regime. Op 3 augustus 1934 dienden alle soldaten van de Wehrmacht onvoorwaardelijke trouw te zweren aan Hitler. Op 31 augustus moesten ook alle rijksambtenaren en rechters dit doen. Op 23 november 1934 werden in Duitsland antisemitische boeken op het gebied van erfelijkheid, rassenkunde en bevolkingspolitiek in het onderwijs opgelegd. *Mein Kampf* stond bovenaan de lijst; een van de andere werken was bijvoorbeeld de *Protocollen van de wijzen van Sion*. Op 5 april 1935 werden alle 'niet-Arische' schrijvers in Duitsland uit de beroepsorganisatie gezet, en konden daardoor geen boeken of artikelen meer publiceren.

Op 15 september 1935 werden de rassenwetten van Neurenberg afgekondigd. In deze wetten werd het verboden voor Duitsers om te trouwen met Joden en Duitse Joden werden hun

burgerrechten ontnomen. De *Burgerschapswet* gaf regels rond het Duitse staatsburgerschap en bepaalde wie Duitser was en wie niet. Duitser was hij/zij die Duits bloed had, en die door zijn daden het vaderland diende. De *Wet ter Bescherming van het Duitse Bloed en de Duitse Eer* verbood alle seksuele relaties, huwelijken, tussen Duitsers en niet-Duitsers. Deze wetten waren door zowat alle Duitsers gekend. Deze wetten waren cruciaal voor het verder verloop van de Jodenvervolging. ‘Toen aan het begin van het jaar 1933 de eerste ambtenaar de eerste definitie van “niet-ariër” in een beschikking neerschreef, was het lot van het Europese Jodendom bezegeld,’ aldus de historicus Raul Hilberg. De nieuwe wet veroorzaakte een schok. Tal van gezinshoofden trokken hun stamboom na om na te gaan of ze Joodse voorouders hadden gehad. Een van de plaatsen waar men dat met zekerheid kon zeggen waren de kerken. Die hielden namelijk al langer dan de overheid geboorte- en huwelijksregisters bij waarin de afstamming nauwkeurig stond genoteerd, zelfs met opgave van het geloof. Niet alleen de gewone burgers keken deze registers in, dat deden ook de nazi-autoriteiten. Een van de meest belastende zaken voor de Kerk is ongetwijfeld haar doelbewuste medewerking aan het identificeren en classificeren van mensen op basis van hun geloof of ras. De katholieke en de protestantse Kerken stelden hun geboorten- en huwelijksregisters open voor de nazi’s. Meer nog, ze gebruikten voorgedrukte formulieren waarbij ze gelovigen een *Nachweis der Arischen Abstammung* gaven, een ‘Bewijs van arische afstamming’.

Uit dit alles blijkt dat de Duitsers perfect op de hoogte waren van de politiek van doelbewuste discriminatie van Joden en de misdadige aspecten van het nazi-regime. Die kennis zou nog toenemen bij de Anschluss van Oostenrijk bij het Derde Rijk in maart en april 1938. Toen volgde in Wenen en andere Oostenrijkse steden een ware heksenjacht op de Joden. Honderden Joden pleegden zelfmoord, anderen werden gemolesteerd of vermoord, of moesten met tandenborstels de straten van Wenen schoonvegen onder gejuich van de bevolking. De katholieke kerk steunde de Anschluss en riep de gelovigen op om ‘ja’ te stemmen bij de volksraadpleging. Meer dan 99 procent van de Oostenrijkers stemde voor. Intussen werden Joden uit hun huizen gedreven, inboedels vernietigd en openbaar verkocht. Over het hele Derde Rijk werden steeds strengere maatregelen genomen tegen de Joden. Zo mochten Joden geen huisdieren meer houden, niet meer gaan zitten op een bank in een openbaar park, niet langer een zitplaats innemen op de tram. Later werd hun verboden een krant te kopen, een radio in huis te hebben, een boek te lenen in een bibliotheek, een telefoon te bezitten, naai- en typemachines te gebruiken, asperges en vis te eten, een station te betreden, een beroep te doen op arische ambachtslieden, naar arische kappers of wasserijen te

gaan, elektrische apparaten te gebruiken, ijsjes te eten, enzovoort. Joden werden willekeurig door SA-mannen gemolesteerd, opgepakt en weggevoerd, en dat in volle openbaarheid. Elke Duitser en Oostenrijker wist wat er met de Joden gebeurde.

Maar de grootste aanslag tegen de Joden voor de oorlog volgde op 9 en 10 november 1938 tijdens de beruchte Kristalnacht. Het was een uiting van 'spontane' volkswede na de moord in Parijs door de jood Herschel Grynszpan op de Duitse diplomaat Ernst Eduard vom Rath. Daarbij werden 267 synagogen en joodse godshuizen in brand gestoken, duizenden winkels en bedrijven verwoest, huizen, scholen en begraafplaatsen beklad en vernield. Bijna honderd Joden werden vermoord. Voorbijgangers zagen in Berlijn hoe leden van de *Hitlerjugend* met loden pijpen Joden bewusteloos sloegen terwijl vrouwen applaudisserend stonden toe te kijken en zelfs hun kinderen optilden zodat die het beter konden zien. Er bestaan tal van foto's van Duitse voetgangers die onverschillig langs het glas van stukgeslagen joodse winkelramen lopen, van brandende synagoges en opgepakte Joden. Minder bekend is wat er de dagen nadien gebeurde. Enkele dagen later pakten de Gestapo en de SS meer dan 25.000 Joden op, die in de concentratiekampen van Dachau, Buchenwald en Sachsenhausen verdwenen. Op de website van de Joodse gemeenschap van de Beierse stad Regensburg staat een foto van een groep Joden van 15 tot 80 jaar oud die op 10 november 1938 in een 'schandmars' door de Maxstrasse loopt met een groot bord waarop *Auszug der Juden* geschreven staat. Daarbij worden ze door Duitsers bespuwd en geslagen en met stenen bekogeld. Vanaf toen wist iedereen in het Duitse Rijk, maar ook daarbuiten wat er met de Joden in het Derde Rijk gebeurde en wat hen nog meer te wachten stond.

Ik zou mijn verhaal hier kunnen eindigen, en zeggen dat de uitspraak 'Wir haben es nicht gewusst' onwaar was, dat alle Duitsers wisten wat er met de Joden gebeurde en dat hier mee de basis werd gelegd voor de letterlijk dodelijke onverschilligheid die zich van de bevolking meester maakte toen de nazi's de Joden op een systematische manier begonnen te deporteren en te vernietigen. Dat verhaal is genoeg gekend en leidde tot de moord op zes miljoen Joden en tal van andere groepen die door de nazi's omschreven werden als 'Lebensuntwertes Leben'. Maar ik wil er nog iets aan toevoegen. Een verhaal dat te weinig verteld wordt. Namelijk dat ook buiten nazi-Duitsland slechts heel weinigen iets gedaan hebben om de Joden te helpen. Laat mij twee voorbeelden geven.

Op initiatief van de Amerikaanse president Roosevelt kwamen van 6 tot 15 juli 1938 tweëndertig landen bijeen in het Franse Evian-les-Bains, voor de zogenoemde Evian-conferentie, waarop beslist werd over het lot van de Joden in het Duitse Rijk. Zo onderzocht men de mogelijkheid om hen als vluchteling in andere landen op te nemen. De conferentie werd een totale mislukking en is een van de donkerste bladzijden in de geschiedenis. De meeste landen weigerden om bedreigde Joodse vluchtelingen op te nemen met als reden dat ze nog geen rassenprobleem kenden en er ook geen wilden importeren.

Op 13 mei 1939 vertrok vanuit Hamburg een boot met daarop 937 Joodse vluchtelingen die koers zette naar Cuba. Elke passagier had een geldig visum voor een tijdelijk verblijf in dat land. Daarvoor hadden ze zo'n 150 dollar per persoon betaald. Op 27 mei 1939 kwam de boot de haven van Havana binnen, maar de Cubaanse regering besliste dat de Joden niet aan land mochten. Het schip voer richting Florida en er begonnen onderhandelingen met de Amerikaanse regering, maar die verklaarde dat de vluchtelingen geen toegang tot de VS kregen. De boot keerde uiteindelijk terug naar Antwerpen. Meer dan tweehonderd van deze Joden zouden na de Duitse bezetting van België, Nederland en Frankrijk alsnog worden opgepakt, gedeporteerd en vermoord in Auschwitz.

Dames en heren,

Laat dit laatste de belangrijkste les zijn die we moeten blijven trekken uit die gebeurtenissen van 9 en 10 november 1938. Namelijk dat we als mensen de plicht hebben om medemensen die in nood zijn te helpen. Ik verwijs hiervoor naar de Elie Wiesel die in 1944 terecht kwam in Auschwitz, tal van boeken schreef over de Holocaust en in 1986 de Nobelprijs voor de Vrede won. Bij zijn dankrede op 10 december 1986 benadrukte hij de menselijke plicht om in geval van onrecht partij te kiezen tegen de onderdrukker: 'We moeten partij kiezen. Neutraliteit is in het voordeel van de onderdrukker, nooit in het voordeel van het slachtoffer. Stilte moedigt de beul aan, nooit de gefolterde. Soms moeten we ingrijpen. Als menselijke levens in gevaar komen, als de menselijke waardigheid op het spel staat en nationale grenzen en gevoelens irrelevant worden. Overal waar mannen en vrouwen vanwege hun ras, religieuze of politieke overtuiging vervolgd worden, moet die plaats – op dat moment – het centrum van het universum worden.'

Mathias De Clercq

